

KOLEKTİF AKIL VE FOLKLOR: SÖZLÜ GELENEĞİN ANONİMLİĞİ ÜZERİNE

Collective Mind and Folklore: On Anonymity of the Oral Tradition

Ekber ENVERİ*

ÖZET

İnsanı diğer türlerden farklı kılan en önemli hususlardan biri bireyselliğin ötesinde kolektif olarak hayali yahut doğa dışı gerçeklikleri kurgulayabilme yeteneği olmuştur. Kolektif insanın neyi başardığını anlamak için onun doğanın taklidi niteliğindeki kültürel keşiflerin ötesinde, yani doğa dışı bir zihinle ne gibi icatlar yapabildiğine bakmak gerekir. İnsan türünün bilişsel devriminde ilk kurgusal anlatıların çok önemli bir yeri olmuştur. Bunlar genelde doğada bulunmayan insan zihninin ürettiği ilk kurgusal gerçekliğin yansımaları idiler. Bu, doğaya alternatif bir üretim ve evrim süreci olan kültürün zihinsel boyutu olup insan zihninin evrimsel yaratıcılığının bir göstergesidir. İlk zihinsel yetiler kazanmış bu insan, aynı zamanda doğa dışı gerçekliği icat eden mucit insanın da yaratıcısı olmuştur. Yani doğayı evcilleştirme çabasına giren insanın ilk önce kendi zihnini evcilleştirmesi gerekmiştir. Bunu da bugün folklor dediğimiz kolektif bilinci oluşturarak yapmıştır. Muhteşem uygarlıklar, yüksek edebî değere sahip sanatsal yapılar, muazzam büyüklükteki imparatorluklar ve özellikle doğada bulunmayan mitos, din, adalet, eşitlik, hukuk, demokrasi gibi toplumsal kavramları hayal edebilmemizi sağlayanın da bu ilk kolektif akıl olduğu varsayılmaktadır. İnsanın geliştirdiği bu kurgulama yeteneği aynı zamanda geçmişten günümüze folklorun da canlı kalmasını sağlamıştır. Özetle folklorun başından beri ürettiği tüm düşünce ve uygulamalar aslında onun doğayı yeniden şekillendirme çabaları, hatta doğal evrimin bir nevi ıslahı olarak değerlendirilebilir. İnsanın bunu başarılmasında ise toplumsal kültürün en önemli eski üreticisi olan ilkel folklorun katkısı büyük olmuştur. Çünkü bugün de olduğu gibi başından beri folkloru üreten kolektif akıl olmuştur, diyebiliriz.

Anahtar Kelimeler: Kolektif Akıl, Folklor, Kurgu, Anonimlik, Sözlü Gelenek.

ABSTRACT

One of the most important things that differentiates human from other species is the ability to construct collectively fictitious or unnatural realities beyond individuality. In order to understand what collective human beings have accomplished, one should look at what inventions can be made that go beyond cultural imitations of imitation of nature, that is, with a non-natural mind. The first fictional narratives have a very important place in the cognitive revolution of the human species. These were the reflections of the first fictional reality produced by the human mind, which is generally not found in nature. This is the mental dimension of culture, an alternative process of production and evolution to nature, and is an indication of the evolutionary creativity of the human mind. This

* Dr., Nevşehir. E-posta: ekberenveri@hotmail.com

human, who gained his first mental abilities, was also the creator of the inventor human, who invented non-natural reality. In other words, the human who tried to domesticate nature had to tame his own mind first. He did this by creating a collective consciousness which we call folklore. It is assumed that this is the first collective mind, which enables us to imagine social concepts such as great civilizations, high-literary artistic structures, enormous empires and especially mythos, religion, justice, equality, law and democracy. The ability of this editing which was developed by man has also kept the folklore alive from the past to the present. In summary, all the thoughts and practices that folklore has produced since the beginning can be considered as an attempt to reshape nature and even a kind of natural evolution. In achieving this, the contribution of primitive folklore, the most important old producer of social culture, has been great. Because, as it is today, we can say that there has been a collective mind producing folklore from the beginning.

Key Words: Collective Mind, Folklore, Anonymity, fiction and Oral Tradition.

Giriş

Doğal sürüden kültürel topluma geçiş, uygarlıkta ortaya çıkan birtakım gelişmelerin ilk aşaması olarak değerlendirilebilir. Bu da ancak toplumsallığı oluşturacak esas unsurun, yani "ortak hikâye"nin bireylerce kabul edilmesine bağlı olacaktır. İlk toplumsal sözleşme niteliğindeki bu anlatıların hangi şartlarda ortaya çıktığına baktığımızda, totemler ve bunlara bağlı olarak yapılan sözleşmelerin olduğu görülecektir. Bu sözleşmeler kendilerinden sonra şekillenecek olan büyük kültürel gelişmelerin de habercisi olacaktır. Örneğin doğa dışı ilk gerçeklik olan "totemcilik" buna çok önemli bir kanıt sunmaktadır. Frazer'a göre (2014: 153-154), totemcilik, sonradan gelişecek olan dinin üst formlarını pek fazla geliştirmese de sosyal bağları güçlendirmek ve böylece ilerlemek için toplumdaki insanların içten iş birliğine, karşılıklı güven ve iyi niyetine ve toplumun çıkarları için kişisel çıkarlarından feragat etmeye, yani kolektif sorumluluğa hazır olmalarına bağlı olan medeniyetin ortaya çıkmasına ön ayak olan nedene hizmet etmek için çok şey yapmıştır.

Doğal (genetik) akrabalık dışında insanların kalabalık gruplar halinde bir araya gelmesini sağlayan toteme dayalı sözleşmelerin başarılı sonuçlar doğurmasıyla giderek kolektif bilinç bireysel bilincin üzerine çıkmıştır. Bir bakıma insanoğlu toplumsallaşmak için bireysel bilincini kolektif bilince teslim etmiştir, diyebiliriz. İnsanoğlu toplumsallık uğruna nesnel gerçekliği daha net algılaya gücünü sahip olan kendi bireysel aklını değil ait olduğu toplumun kolektif aklını tercih etmeye başlamıştır. Böylece toplum bireylerinin toplum yararına özel maddî mülk edinme içgüdülerinden feragat ettikleri gibi ortaya çıkan her türlü teknik ve sanatsal üretimlerini de topluma mal etmişlerdir. Bu da komünal kültür diyebileceğimiz halk kültürünün doğmasına zemin hazırlamıştır. Kanımızca bu durum "anonimlik" meselesinin ilkel formunu aydınlatıyor.

Kolektif aklın otoriter ve baskın yönü bireysel aklın sorgulayıcı özelliğini zamanla devre dışı bırakmış, hatta bireyin biyolojik duyularıyla

algılayamadığı öznel gerçekliklere inanmasını sağlamıştır¹. Bu, kolektif sorumluluğun önemli etkisiyle folklorun, özellikle mitoloji ve efsanelerin oluşumu aşamasında önemli rol oynamıştır. Peki, bu kolektifleşmiş insan, günümüz bireysel insanına kıyasla hangi avantaj ve dezavantajlara sahiptir? Harari'ye göre, kolektif insan bugün eski grupların bildiğinden çok daha fazlasını bilmekteydi ve birey olarak bakıldığında, eski avcı toplayıcılar tarihteki en becerikli ve bilgili insanlardı. Tarım ve sanayi ortaya çıkınca, insanlar hayatta kalabilmek için giderek diğer insanların becerilerine daha fazla güvendiler; nitekim insanlar böyle şeyleri ancak kolektif hayal güçlerinin icatlarına inandıkları zaman yaparlar (Harari, 2015: 61, 184).

Kolektif akıl toplumun töre koyucusu, yöneticisi, yargılayıcısı, hafızası vb. olmakla birlikte, toplumun aynı zamanda "bilgi havuzu" diyebileceğimiz bir kültür dağarcığını da oluşturmuştur. Bu nedenle insanlık, kimi bilim adamına göre, avcı-toplayıcı dönemden bu yana birey olarak zihinsel bir gerileme sergilerken kolektif akıl olarak hep ileriye doğru gelişme göstermiştir. Günümüzdeki bazı ideolojiler, örneğin sosyalizm, buna dayanarak insanlığın bireyselden ziyade kolektif olduğuna inanırlar. Her bir bireyin iç sesinin değil, homo-sapiens türünün tamamının kutsallığına inanırlar. Liberal Hürmanizm bireysel özgürlüğü hedeflerken Sosyal Hürmanizm tüm insanlar arasında eşitliği hedefler (Harari, 2015: 231). Burada Sosyalistlerce dolaylı olarak kolektif aklın üretimi olan folklor da kutsanmaktadır. Bu da sosyalizmin temsil edildiği eski Sovyet Sosyalist devletlerinin neden folkloru yahut kolektif aklın ürünü olan geleneksel kültüre önem verdiklerini açıklamaktadır. Peki, bunca önemli olan, daha doğrusu bizi biz yapan kolektif akıl nasıl oluşturulmuştur?

Toplumsal Bilincin Doğuşu ve Kolektif Akıl

Modern uygarlığımızın gelişimindeki en önemli etken, modern insanın yaklaşık birkaç on bin yıl önce öteki primatlardan farklı olarak "hayalî gerçeklik kurgulama" yetisini kazanmak olmuştur. Bu insanlar tarafından hayalî gerçekliğin kurgulanması günümüz bilimi için bile şaşırtıcıdır. Çünkü zihin çalışmalarının yoğun araştırıldığı bir alan olan modern psikoloji bilimi, ilk insanların sadece doğal ve içgüdüsel bir düşünce sistemiyle akıl yürütebileceklerini varsayıyordu. Oysa durumun bundan biraz farklı olduğu tespit edilmiştir. Çünkü bilimin hesaba katmadığı şey, 40-50 bin yıl önce aniden gerçekleşmişti. Doğayı

---

¹ Hatta bu durum günümüz modern dünyanın bir numaralı hâkim ideolojisi niteliğindeki kapitalizm için de geçerlidir. Swingewood'un bu konudaki tespiti önemlidir. Ona göre, modern kapitalizmle birlikte kültürün gerçekten demokratikleşmesi meşruiyetin geleneksel temellerinin altını oymuş ve bunları kitleler ve kitle kültürüne dair dünyevi efsanelerle ikame etmiştir. Yani kapitalist tahakkümün meşrulaştırıcı ideolojisinin parçası olarak kitle kültürü kavramı edebi ve kuramsal biçimlere doğrudan taşınmıştır (Swingewood, 1996: 181). Bu durum, günümüzde olduğu gibi insanların kimi kötü niyetli kişiler, gruplar ve kimi ekonomik yapılarca istismar edilmesini kaçınılmaz hale getirmiştir. Günümüz reklamcılık acentelerinin de bu konu üzerinde özellikle kafa yordukları görülmektedir.

evcilleştirmeye niyetlenen homo-sapiens birdenbire kendi zihnini evcilleştirmeyi başarmıştı. Bu başarıyı ise ileride detaylı olarak vereceğimiz üzere sözlü bir sözleşme niteliğindeki bir "hikâye" sayesinde yapmıştı. Bunun bir bilişsel evrimden ziyade bir bilişsel devrim olduğu savunuluyor. Çünkü insanlık tarihi açısından bu beklenmedik bir durumdu. Ancak beklenmedik bu durum insanlığı tahmin edildiğinden çok öte bir zihinsel yetkinliğe taşımıştır. Harari'nin de söylediği gibi (2015: 45), bilişsel devrimden bu yana, homo-sapiens, değişen ihtiyaçlara göre davranışlarını yenileme becerisine sahip olmuştur. Bu da genetik evrim sürecindeki trafik sıkışıklıklarını aşarak hızlı ilerlenebilen bir kültürel evrimin yolunu açmıştır. Bu yoldan hızlıca ilerleyen homo-sapiens, iş birliği yapmak konusunda diğer tüm insan ve hayvan türlerine ciddi fark atmıştır (Harari, 2015: 45).

Yukarıda kısmen değindiğimiz gibi homo-sapiensin içgüdüsel düşüncesine ek olarak zihninde zamanla geliştirdiği simgesel düşüncenin de uzun bir geçmişi olmuştur. Frazer'ın belirttiği gibi (2014: 87), kültürün evrimleşmesinde zihinsel gelişim baş ve itici faktördür, maddi gelişim ise ikincildir ve diğerini onun neticesi olarak izler.

Burada folklor disiplini açısından bizi en çok ilgilendiren mesele esasında bu zihinsel gelişmenin fitilini ateşleyen karmaşık aletlerin icadı değil, ilginç bir şekilde iletişim dışı bir "dil" aracılığıyla ilk kurgusal gerçekliğin anlatımı olmuştur. Böylece bu ilk kurgusal gerçekliğin anlatımı ve bu anlatılara itibar edenler, ilk defa kan bağı dışında bir "toplumsal sözleşme" yoluyla "kültürel topluluklar" inşa etmeye başlamışlardır. Diğer bir deyişle bu insanların genetik akrabalık dışı bir sistemle bir araya toplanmalarının temelinde bu ilk toplumsal sözleşmelerin etkili olduğu anlaşılmaktadır². İnsanlığın bilişsel gelişimi sürecinde oluşan bu mitolojik anlatıların aynı zamanda dilin gelişimine de katkı sağlayarak sonraki folklorik ve sanatsal anlatılara da kaynaklık ettiği görülmektedir.

Burada aklımıza bir soru daha gelebilir. O da şu ki, insanoğlunu kendi doğasına müdahale etmeye zorlayan sebep ne olabilirdi? Aslında bu soru bugün bile cevabı çok net olmayan dramatik bir sorudur. Çünkü bilimsel bir bakış açısına göre, insan yaşamının hiçbir anlamı yoktur. İnsanlar belirli bir amacı olmayan ve körlemesine ilerleyen evrimsel süreçlerin sonucudur ve faaliyetlerimiz ilahi bir kozmik planın parçası değildir. Bu yüzden, insanların yaşamlarına attığı herhangi bir anlam sadece sanrıdan ibarettir. Ortaçağ'daki insanların hayatlarında bulunduğu öbür dünyaya ilişkin anlamlar modern hümanist, milliyetçi veya kapitalistlerin buldukları anlamdan daha gerçektışı değildir. Bu yüzden

---

² Harari'nin de bu hususta aktardıkları önemlidir: "Efsaneler, mitler, tanrılar ve dinler ilk kez bilişsel devrim sayesinde ortaya çıktı. Daha önce pek çok hayvan ve insan türü 'Dikkat et! Bir aslan!' diye uyarı gönderebiliyordu, ama bilişsel devrim sayesinde, homo-sapiens 'aslan kabilemizin koruyucu ruhudur' deme becerisini kazandı. Kurgular hakkında konuşabilme becerisi, sapiens dilinin en özgün yanıdır" (Harari, 2015: 37).

mutluluk belki de bir insanın anlamla ilgili sınırlarını, hâkim kolektif sınırlarla uyumlu hâle getirmesidir (Harari, 2015: 382-383).

Bu tür sorular, geçmişte sorulduğu gibi gelecekte de sorulmaya devam edecektir. Ancak bizim konu itibarıyla sorunumuz bu soruların felsefi cevaplarını aramak değil, bu sorulara folklorun sunduğu çözümlere odaklanmaktır. Daha da önemlisi folklorun bu aşamada konumlandığı yerdir. Bu bağlamda söz konusu kültürel ilerlemeyi sağlayan şey, insanların bireysel olarak ürettiği kurgusal anlatılar değil, esasen kolektif olarak oluşturdukları hikâyeler olmuştur, diyebiliriz. Bu da insanlığın kolektif olarak ilk kültürel gelişimi sürecinde folklorun ne kadar önemli bir itici güce sahip olduğunu gözler önüne sermektedir.

İnsanın, bedensel ve zihinsel olmak üzere iki ayrı evrimsel boyutu olduğu varsayılmaktadır. İnsanın kendi bedensel evrimi sürecine pek fazla bir katkısı olmamış, hatta bu süreç tamamen doğanın kendi evrimsel stratejisi doğrultusunda gerçekleşmiştir. Ancak ikincisi ve bizim konumuz için ayrıca önem arz eden zihinsel evriminde insanın kendi zihnini bilinçli bir şekilde sürekli geliştirmiş, diğer canlı türlerinden farklı olarak “kurgusal gerçeklik üretme” sayesinde doğada var olmayan, bir “kültür evreni” yaratmıştır. Böylece insanın yaratmaya başladığı bu kültür evreni süreç içinde gelişerek modern uygarlığımızı bize armağan etmiştir.

Söz konusu bu zihinsel süreci ilk üreten bireysel mi yoksa kitlesel zihinler miydi? Yine, bu gelişmeleri bireysel zihinden kitlesel zihne ulaştırmanın yolu veya toplumsallaşmayı olanaklı kılan neydi? Bu soruların yanıtı çok net değildir. Ancak biz biliyoruz ki tüm canlılar doğal bir evrim stratejisine bağlı olarak öncelikle bireysel davranmaya, daha doğrusu genlerini sürdürmeye ve aktarmaya programlı olduklarından bencil bir yaratılışa sahiplerdir. Dolayısıyla türler arası yahut türler içi kalabalıklar şeklinde iş birliği yapmaları bile bencilce bir hayatta kalma stratejisinden başka bir şey değildir³. Ancak insan türünün esas zihinsel gelişimi bireysellikten toplumsallığa geçiş süreci sonucu ileri taşınmıştır. En azından ilk başta insanlar açısından bu süreç böyle başlamış olmalıdır. Kısaca doğal topluluktan (doğal sürüden) kültürel topluma geçiş ancak kolektif aklın oluşması sonucunda ve bu akli topluma katmak üzere bireylerin kimi yöntemlerle ikna edilmesiyle gerçekleşebilmiştir. Çünkü kitlenin kendi kümesindeki bireyler üzerinde inanılmaz ikna edici bir güce sahip olduğu görülmektedir. İnsanları anlattığı kurgulara inandırma becerisine sahip olan ve dolayısıyla da uygarlığımızın ilerlemesini sağlayan bu ilk kolektif bilincin ürettiği kurguya bugün “folklor” diyebiliriz⁴.

³ İnsan ile diğer hayvan türleri arasındaki farklılığı anlama açısından Dawkins'in söyledikleri önemlidir: "Farklı türlerin üyeleri arasındaki karşılıklı yarara dayanan bir ilişkiye mutualizm ya da ortak yaşam (simbiyoz) denir. Farklı türlerin bireylerinin, çoğunlukla birbirlerine sunacak çok şeyi vardır, çünkü farklı 'beceriler' ortaya çıkarabilirler. Bu çeşit temel bir asimetri karşılıklı iş birliği içeren, evrimsel açıdan kararlı stratejilere yol açabilir" (Dawkins, 2004: 296).

⁴ Burada özellikle Freud'un Le Bon'un tersine kitle psikolojisinin bireysel üretkenlik kadar dâhiyane eserler üretebileceğini vurgulaması bizim üzerinde durduğumuz meseleye katkı niteliğindedir. Freud'un kendi ifadesiyle Le Bon'u eleştirisi şu şekildedir: "Düşünsel başarı

“Kurgu” sadece bir şeyleri hayal edebilmemizi değil, bunu kolektif olarak yapmamızı da sağlamıştır. Bu sayede İncil'deki yaradılış hikâyesi, Avustralya yerlilerinin “dreamtime mitleri” ve modern devletlerin milliyetçi mitleri gibi ortak mitler yaratabiliyoruz. Bu mitler sapiense büyük gruplar hâlinde esnek bir iş birliği yapabilme becerisi vermiştir. Kısaca tüm geniş çaplı insan iş birlikleri insanların kolektif hayal gücünde yaşattıkları ortak mitler etrafında örgütlenmiştir (Harari, 2015: 37-38, 40). Hatta folklorun bir türü olan destanların da bu bağlamda devlet ve ulus inşası için birer kurgu yahut “prova” olduğu düşünülebilir. Çünkü kitlesel akıl veya folklorik akıl, ikna etme yahut kanıtlama yoluyla değil, “model sunma” yoluyla işler.

Mitler ve kurgular, insanları doğumlarından itibaren belirli bir biçimde düşünmeye, bazı standartlara ve kurallara uygun olarak davranmaya ve belli şeyleri istemeye alıştırmaktadırlar. Böylelikle, milyonlarca yabancının etkili biçimde iş birliği yapmasını sağlayan yapay içgüdüler yaratmış olurlar. Bu yapay içgüdüler ağına “kültür” denir (Harari, 2015: 169). Bu açıdan kültürü biraz daha farklı tanımlayan Swingewood'a göre (1996: 178), kültür, kitlesel üretim ürünlerinden ötesini, yani insanın toplumsal dünyayı insanileştirdiği ve kendi amaçları doğrultusunda biçimlendirdiği, toplumsal ilişkileri maddi temelinde sürekli değişiklikler sayesinde mümkün kıldığı bir praxistir.

Doğa yasaları matematiksel olarak şekillenirken kültür genelde mitolojik formatlar şeklinde düzenlenir, diyebiliriz. Sözlü gelenek, kültürün soyut yönlerini genellikle hikâyelerle formüle ederken, modern bilim matematiği kullanır. Mitoloji metinleri matematiksel olarak değil öykü formatında sunulmuştur. Harari'nin de belirttiği gibi (2015: 255), örneğin Maniheizm dünyanın iyi ve kötü arasında bir savaş alanı olduğunu ileri sürerken Newton doğanın matematik diliyle yazılmış olduğunu kanıtlamıştır. Kısaca doğanın yeni üretim aşamasındaki matematiksel algoritmalarına karşılık kolektif insan bilincinin, yani insan üretimi olan kültür evreninin “kültürel algoritmaları” söz konusudur, diyebiliriz.

Folklor Üreten Psikoloji

Kitleler, çoğu zaman telkine hazır bir dikkat ve bekleme durumu içerisinde buldukları için ilk yapılan telkin derhal sirayet yoluyla bütün zihinlere kendisini kabul ettirir ve hemen yönünü belirler⁵ (Le Bon, 1997: 35). Kitlelerin ruhuna bazı düşünce ve inançları yavaş yavaş sindirmek söz konusu olduğu zaman, önderler (buna kabile şefleri, büyücüler ve din adamları da katılabilir) tarafından değişik usuller kullanılır. Söz konusu bu

---

bakımından zihin çalışmasına dayanan büyük kararları ancak yalnızlıkta iş gören bireyin alabileceği, önemli sonuçlara yol açacak bulguların yalıtık birey tarafından yapılabildiği sorunların bu bireyçe çözümlenebileceği doğrudur. Ama en başta dilin kendisinin, öte yandan halk türkülerinin, folklorun vb. tanıtladığı gibi, kitle ruhu da dâhice kültürel eserler ortaya koyabilecek güçtedir” (Freud, 1975: 18).

⁵ Gustav Le Bon'un kitle psikolojinde öne sürdüğü “telkin” yerine Sigmund Freud “duygusallık” (affektivite) öğretisinde geçen “libido”yu kullanmıştır (Freud, 1975: 28).

kişiler, başlıca şu üç usule başvururlar: İddia, tekrar, sirayet. Her türlü kontrolden, her nevi ispattan uzak, saf ve sade iddianın gerçek etkisi yaratması için mümkün olduğu kadar aynı kelimelerle tekrar edilmesi gerekir. Tekrar edilen şey sonunda hareketlerimizin etkenlerinin hazırlandığı bilinçaltının derin tabakalarına kadar iner, yerleşir. Bir zaman sonra tekrar edilen iddianın kimin tarafından ortaya atıldığı unutulur ve o tekrar olunan sözlere inanılır. Böylece tekrar tekrar aynı tarzda ortaya atılan iddialar, "fikir cereyanı" denilen şeyi meydana getirir ve o zaman sirayetin güçlü mekanizması işe karışır. Sirayet ise taklit yoluyla hızla yayılır. Kitleler delil ve kanıtlara değil, modellere yönlendirilirler. Her dönemde sayıları az olan bazı kişiler, hareketlerinin izlerini bırakır ve onları bilinçsiz kitleler taklit ederler (Le Bon, 1997: 112-115). Görüldüğü üzere söz konusu bu tespitler folklorik anlatıların, anonimleşme sürecini, tekrarlar yoluyla oluşan formel kalıpları, simgesel ve sanatsal motifleri ve özellikle de mit ve efsanelerin nasıl teşekkül ettiğine dair bize ipuçları sunmaktadır.

Elbette bu mitlerin kitle tarafından benimsenip yaygınlaşmasında kitle psikolojisinin itici gücü tek başına yeterli olmaz. Malinowski'nin öne sürdüğü gibi, ilkel bir gerçeği ilke olarak ileri süren mit, günümüze değin sürüp gelirken ahlaki değerlerin, sosyolojik düzenin ve büyüsel inancın geriye dönük bir modelini verir, daha önce yaşanılanları haklı çıkarır. Buna göre mit ne bir basit anlatı ne en ilkel biçim altında bilimsel açıklama girişimi ne sanat yapıtı ne de tarihsel belgedir. O "sui generis" [kendine özgü] bir işlevi yerine getirir. Doğal geleneği kültürel sürekliliğe, yaşlılıkla gençlik arasındaki bağları, geçmişe göre insanlığın tutumuna bağlar. Sözün kısıtı, mitin işlevi geleneği daha güçlü kılmaktan, ona daha büyük bir saygınlık ve değer vermekten ibaret olurken onu daha doğaüstü bir niteliğe sahip daha yüksek, daha iyi bir başlangıç gerçekliği düzeyine çıkarır. Demek ki mit, tüm uygarlıklar için kaçınılmaz olan bir harç oluşturmaktadır. Mit sürekli bir yenilenme yolundadır; tüm tarihsel değişimler yeni bir mitolojiyi doğurur ama bu tarihsel olguya dolaylı olarak bağlanır. Mit, mucizelere gereksinim duyan canlı bir inancın, daha öncelikle gereksinim duyan toplumsal bir durumun ve bir cezayı gerektiren moral bir kodun değişmez alt-ürünüdür (Malinowski, 1998: 155).

Lévi-Strauss ise mitleri oluşturan düşünceleri politik ideolojilere benzetir. Ona göre, mitolojik düşünceye politik ideoloji kadar hiçbir şey benzemez. Belki de çağdaş toplumlarda, politik düşünce sırf mitolojik düşüncenin yerini almıştır (Lévi-Strauss, 2012: 302). Aslında mitolojik düşünce ve politik ideolojinin en önemli benzer yanı her ikisinin de inanca dayalı kitle psikolojinin kurguladığı gerçeklikten kaynaklanmış olmalarıdır. Ayrıca ilk simgesel anlatı niteliğindeki mitsel anlatıların aynı zamanda bir tür "toplumsal sözleşme" niteliğinde olduğunu belirtmiştik. Doğal sürüden kültürel topluluğa geçişi sağlayan, "erken kültür manifestosu"

diyebileceğimiz bu mitsel anlatıların insan zihnini evcilleştirme yolunda büyük katkı sağladığı anlaşılmaktadır⁶.

İlkel Sürüden Toplumsal Gruplara

Doğal sürüden kültürel topluluğa geçiş konusunda yukarıda da belirttiğimiz gibi sadece ilk insanların zamanla karmaşık alet geliştirme yetileri değil, esasen doğaya paralel bir kültür evreni inşasının ilk kademeleri sayılan "kurgusal gerçeklik" ve buna bağlı olarak da toplumsal yapıya giden yolda atılmış en önemli adım olan ilkel toplum sözleşmelerinin hayata geçirilmesi olmuştur. Bu ilk sözleşmelerin nasıl gerçekleştiğine dair pek çok düşünce ileri sürülse de bu düşüncelerden en ünlülerini hatırlatmanın faydalı olacağını düşünüyoruz. Alan Barnard, "Simgesel Düşüncenin Doğuşu" (2014) adlı eserinde söz konusu ilk toplumsal düzenin temelleri konusundaki çeşitli bilim insanlarının düşüncelerini özetlemiştir.

Barnard'ın aktardığına göre (2014: 81-82), ilk sözleşmenin dinsel ve dilsel kökenleri hususunda görüş bildiren Frazer, toplumsal düzenin dini bir temel, dolayısıyla totemcilik üzerine kurulduğunu ileri sürmüştür. Durkheim ise Frazer'in tersine, dinin, bilhassa da totemciliğin, toplumsal düzenin ideolojik bir dışavurumu olduğunu söylemiştir. Peki, bu karışıma miti eklersek ne olur? Eğer mit, mecazı mümkün kılıyorsa, ona gereksinim de duyuyordur. Totem sayılan canlı türleri, toplumsal grupların mecazlarıdır. Dilin tam teşekküllü bir biçimde oluştuğunu söyleyen arketipik Chomskyci düşünce gibi, burada yapısalcı bir düşüncenin şekillenmesi mümkündür ve bu düşünceye göre dil, mecaz, mitoloji, simgecilik, totemcilik ve "tam insan toplumsallığı" aşağı yukarı aynı anda ortaya çıkmıştır (Barnard, 2014: 81-82).

İnsanların ilkel sürüden sözleşme yoluyla toplumsal bir yapıya geçtikleri hakkındaki önemli teorilerden biri de Freud'a aittir. Freud'un savının özeti şöyledir: Primel [asal] babadan, oğullarından ve kadınlardan meydana gelen bir sürü vardır. Kadınlarla sadece asal baba yatmakta ve onları, oğullarının ve onların oğullarının ilgisinden şiddetle korumaktadır. Asal babanın oğulları olan kardeşler takımı, sürünün kadınlarıyla yatabilmek için babayı katletmiştir. Ardından kendilerini suçlu hissedip babaya hürmet eden bir din yaratmışlardır. Bunların dini, totem dinidir. Totemcilik, pek çok şeyin yanı sıra, klanı temsil eden canlı türüne hürmet etmeyi içerir. Başka bir deyişle totem, asal babayı ve klanın kurucusunu temsil eder⁷ (Barnard, 2014: 84-85).

Toplum sözleşmesi görüşünü benimsemiş Hobbes'un ya da kendine özgü görüşüyle Freud'un aksine Knight ve takipçileri, bu sözleşmeyi

⁶ "İnsan aklının evcilleştirilmesi" hakkında daha geniş bilgi bk. (Goody, 2013). Kitleleri evcilleştirme çabası özellikle evrensellik iddiasındaki dinlerin dikkatle eğildikleri bir mesele olmuştur. Özellikle bu dinlerin kendilerine inanan kitlelerine uyguladıkları yöntemlerin ne olduğunu Elias Canetti, "Dünya Dinlerinde Kitlelerin Evcilleştirilmesi" başlığı altında kısaca açıklamaya çalışmıştır. Bu konuda detaylı bilgi için bk. (Canetti, 2006: 25-26).

⁷ Bu konuda daha detaylı bilgi için bk. (Freud, 2012: 195-196).

kuranların erkekler değil kadınlar olduğuna inanmışlardır. Knight'a göre, kadınlar cinsellik greviyle bir araya gelip erkekleri cinsellikten mahrum bırakmışlardır. Knight, ardından sürü kadınlarının et karşılığında erkeklere cinsellik sunduklarını ileri sürmüştür. Knight, ilk devrimden sonra bu işin aylık yapıldığını belirtir; yeni aydan iki hafta sonra iffet ve avcılık, dolunaydan iki hafta sonra cinsellik ve şenlik öne çıkarılmıştır. Knight ve takipçileri, sanat ve dini de kapsayacak şekilde simgesel kültürün belki 130.000 yıl önce ya da ilk formülasyonuna göre belki M.Ö. 60.000 ila 40.000'de Hobbesçu bir "toplum sözleşmesi" aracılığıyla icat edildiğini belirtmiştir (Barnard, 2014: 85).

İnsanların ilkel sürüden sözleşme yoluyla toplumsal bir yapıya geçtiklerini savunan yukarıdaki düşünürlerin dışında toplumsal yapılara odaklanan ve topluma "işlevselcilik" ve kültüre "yapısalcılık" açısından bakan önemli kuramların da olduğunu söyleyebiliriz. Levi-Strauss'a göre, oyuncular arasındaki belirli mantıksal ilişkiler bile dağılmayan kısıtlayıcı yapılar içinde var olur. Mitler, tanrılardan insanlara, merasimler ise insanlardan tanrılara bilgi aktarımıdır. Mitler zamanla ve coğrafi mekânda göçle değişirken, "mit bilgisinin korunması" söz konusudur (Barnard, 2014: 126). Bir nevi ilkel bir toplum sözleşmesi olarak düşünebileceğimiz bu ilk anlaşmalardaki yapısal davranışlar sonraki toplum yapısının esasını oluşturmuşlardır.

Sonuç

İnsanlığın bilişsel devrimi sonucu ortaya çıktığı düşünülen ilk kurgusal bilginin simgeleşmesiyle folklorun ilk örnekleri olan mitlerin doğduğu varsayılmaktadır. Dolayısıyla insan türünün söz konusu olağanüstü başarısı milyonlarca yıl boyunca ürettiği çeşitli aletler ile değil, uygarlığımızın başlangıç dinamiği niteliğindeki kurgusal simgeciliğin yansıması olan mitler sayesinde gerçekleşmiştir.

Folklor, diğer kültür araç gereçlerinden farklı olarak bireysellikten öte kitleseldir. Dolayısıyla "halk" da doğal olarak birden fazla kişiden oluşan sınıflar, meslekler ve çeşitli dinsel gruplarla tanımlanmıştır. Hatta kökenleri folklor olan sanat ve edebiyatın da folklordan ayrılmasının sebebi bundan kaynaklanmış olabilir. Ayrıca bireysellik ve anonimlik tartışmalarının, dolayısıyla da nesnellik-öznelik ayrımlarının kaynağı da resim ve onun simgesel uzantısı durumundaki yazı gibi sanat ve tekniğe dayalı teknolojik ürünlerde kendini göstermektedir. Kültür, bireyselliği pekiştiren yazı sonrası dönemlerden başlayarak bireysel ve kolektif olarak iki farklı yönde yoluna devam etmiştir.

Folklorun bir kolektif akıl ürünü olma niteliği de kanımızca folklorun neden anonimleşmeye meyilli olduğunu açıklamaktadır. Hatta bireysel üretimlerin dahi halk algısına bir eser değeri kazanması için kolektif aklın o esere göstereceği olumlu olumsuz tavrına bağlıdır. Folklorun bireysel bir eseri beğenip beğenmediğini de onu sahiplenip sahiplenmediğinden anlamak mümkündür.

Özetle, bireysel akıl daha doğal olan akıldır ve dolayısıyla da biyolojik düzlemde çalışır. Çünkü biyolojimizin evrimsel stratejisi bireyin hayatta kalma ve taşıdığı DNA'sını sürdürmek üzerine kuruludur. Bu yüzden bireysel akılda kolektif aklın "özverisi" bulunmaz. Hatta genetik yapısından kaynaklanan oldukça "bencil" bir yaratılışa sahiptir. Kolektif akıl, tüm tutarsızlıklarına rağmen insanın genlerinde taşıdığı bencilliğini "kolektif sorumluluk" sayesinde törpülemeye çalışmaktadır. Dolayısıyla kolektif akıl bize doğada pek rastlanmayan kimi insanî özellikler kazandırarak büyük uygarlıklar kurmamızın önünü açmıştır.

Her ne kadar insan biyolojik yapısı gereği bireysel bir varlık olsa da zihinsel evriminin çok büyük bir bölümünü kolektif aklın himayesi, hatta tahakkümünde geçirdiği için genelde bireyselliğe dayalı bağımsız irade kullanmaya yatkın değildir. Bu, insanın geçirdiği zihinsel evriminin de en az biyolojik evrimi kadar etkili olduğunu göstermektedir. Her ne olursa olsun, geçmişte olduğu gibi günümüzde de kolektif aklın bir bakıma temsilcisi niteliğindeki folklorla ne kadar çok şey borçlu olduğumuz ortadadır.

KAYNAKÇA

- ARMSTRONG, Karen (2006). *Mitlerin Kısa Tarihi*, (Çev.: Dilek Şendil). İstanbul: MK Yayınları.
- BARNARD, Alan (2014). *Simgesel Düşüncenin Doğuşu*, (Çev.: Mehmet Doğan). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- CANETTI, Elias (2006). *Kitle ve İktidar*, (Çev.: Gülşat Aygen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- DAWKINS, Richard (2004). *Gen Bencildir*, (Çev.: Asüman Ü. Müftüoğlu). Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- FRAZER, James G. (2004). *Altın Dal, Dinin ve Folklorun Kökleri I*, (Çev.: Mehmet H. Doğan). İstanbul: Payel Yayınevi.
- FRAZER, James G. (2014). *İnsan, Tanrı ve Ölümsüzlük, İnsan Gelişimi Üzerine Düşünceler*, (Çev.: Onur Aydın; İrem Demirel). İstanbul: Altın Bilek Yayınları.
- FREUD, Sigmund (1975). *Kitle Psikolojisi*, (Çev.: Kâmuran Şipal). İstanbul: Bozak Yayınları.
- FREUD, Sigmund (2012). *Totem ve Tabu*, (Çev.: Turan Erdem). İstanbul: Arya Yayıncılık.
- GOODY, Jack (2011). *Yaban Aklın Evcilleştirilmesi*, (Çev.: Koray Değirmenci). İstanbul: Pinhan Yayınları.
- HARARI, Yuval Noah (2015). *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens, İnsan Türünün Kısa Tarihi*, (Çev.: Ertuğrul Genç). İstanbul: Kolektif Yayınları.
- LÉ BON, Gustave (1997). *Kitleler Psikolojisi*. İstanbul: Hayat Yayınları.

- LÉVI-STRAUSS, Claude (2012). *Yapısal Antropoloji*, (Çev.: Adnan Kahiloğulları). İstanbul: İmge Kitabevi.
- MALINOWSKI, Bronislaw (1998). *İlkel Toplum*, (Çev.: Hüseyin Portakal). İstanbul: Öteki Yayınları.
- SWINGEWOOD, Alan (1996). *Kitle Kültürü Efsanesi*, (Çev.: Aykut Kansu). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.